

УДК 669.712.3:669.714(048)

ТЕХНОЛОГІЯ ВИГОТОВЛЕННЯ ТА СТРУКТУРА ЛІГАТУРИ $AlTi_3NC$

В. М. Рибак, О. В. Шнирко

*Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут»*

Розглянуто технологію виготовлення лігатури $AlTi_3NC$ нетрадиційним способом. Досліджено її структуру, фазовий та хімічний склад. Показано перспективність використання лігатури для легування алюмінію та алюмінієвих сплавів.

Рассмотрена технология изготовления лигатуры $AlTi_3NC$ нетрадиционным способом. Исследовано ее структуру, фазовый и химический состав. Показана перспективность использования лигатуры для легирования алюминия и алюминиевых сплавов

The technology of making ligature $AlTi_3NC$ are considered an untraditional method. Investigate its structure, phase and chemical composition. Perspective of the use of ligature for alloying of aluminium and aluminium alloys is shown.

Вступ

При виробництві деталей з алюмінію та алюмінієвих сплавів на промислових підприємствах доволі часто використовують оброблення розплавів спеціальними лігатурами, які подрібнюють зерно і дозволяють підвищити фізико-механічні характеристики кінцевих сплавів.

Як відомо, лігатури забезпечують ефективно подрібнення зерна алюмінію та алюмінієвих сплавів за рахунок введення в розплав дрібнодисперсних фаз, які служать додатковими центрами кристалізації. Введення лігатур призводить до покращення механічних властивостей кінцевих сплавів. В промисловості широко використовуються такі лігатури, як $AlTi$, $AlTiB$, $AlTiC$, $AlTiN$, $AlSr$ різних складів [1, 2, 3, 4].

Для подрібнення первинної кристалічної структури алюмінію давно використовуються лігатури, що містять титан. Невирішеною проблемою є отримання із них дрібнозернистих включень інтерметалідів та однорідного розподілу цих включень. Зазвичай, мікроструктура таких лігатур

складається із різноманітних по формі і розмірам часток інтерметаліду Al_3Ti . Наявність крупних (більше 1 мм) голчастих включень Al_3Ti знижує ефективність модифікування [5].

Найбільш універсальною лігатурою вважається лігатура $AlTiV$, яка забезпечує ефективне подрібнення зерна алюмінієвих сплавів за рахунок введення в розплав дрібнодисперсних кристалів двобориду титану, які служать центрами кристалізації [6].

Але в деяких випадках, використання лігатури $AlTiV$ не дає бажаного ефекту. Це відбувається, наприклад, в алюмінієвих розплавах вторинного переплаву, які мають підвищений вміст цирконію або хрому (ефект отруєння часток двобориду титану цирконієм) [7]. Також дану лігатуру не можна використовувати у випадках, коли необхідно повністю виключити тверді інтерметалідні частки в сплаві, наприклад в пластинах для літографії, виробництві фольги і т.д. В даних випадках використовують лігатури $AlTi$, $AlTiC$, $AlTiN$ [8].

В лігатурі $AlTi$ титан утворює інтерметаліди $AlTi_3$, які мають вигляд блочних включень або голок, що рівномірно розподілені по усій алюмінієвій матриці [9].

Лігатура $AlTiC$ дозволяє значно збільшити ефект модифікування алюмінієвих сплавів у порівнянні з лігатурою $AlTi$ [10], але цей ефект спостерігається при легуванні алюмінієвих сплавів з вмістом титану до 0,05 %. Це зумовлено тим, що до вказаної концентрації титану алюмінід титану не утворюється і карбід титану являється єдиним ефективним зародком. При концентраціях титану більше 0,05 % роль карбіду титану як зародка незначна у зв'язку з появою в розплаві великої кількості алюмініду титану, який в більшому ступені задовольняє принципам структурної і розмірної відповідності у порівнянні з карбідом титану [11].

Результати проведених досліджень підтверджують висновки, зроблені в роботі [12], згідно з яких, при введенні в алюмінієвий розплав дисперсних часток TiN і $TiCN$, відбувається їх розчинення в алюмінії, причому азот переходить в розчин $\alpha-Al$. Але при цьому дані частки утворюють конгломерати, із декількох кристалів, схожих за своєю морфологією з Al_3Ti .

Функцію зародка кристалізації алюмінію, який містить дисперсні частки TiN , виконує складна фаза, в центрі якої розташовано конгломерат із нітридних часток, розташованих в середині оболонки із алюмінатів титану [13, 14].

Отримання лігатур з частками TiN і $TiCN$ є технологічно складним і відносно дорогим процесом. Тому в даній роботі показана можливість утворення часток інтерметалідів титану в розплавленому алюмінії нетрадиційним способом.

Постановка задачі дослідження

Як відомо [15], при обробленні карбамідом розплавленого алюмінію, в якому знаходиться деяка кількість розчиненого титану (біля 0,05 %), відбуваються процеси переходу розчиненого в алюмінії титану в дрібнодисперсні фази інтерметалідів титану. Ймовірно, що дані процеси відбуваються внаслідок взаємодії титану з продуктами розпаду карбаміду – азотом і вуглецем. До кінця дані процеси ще не вивчені, але даний ефект можливо використати з метою отримання лігатури з великою кількістю дрібнодисперсних фаз.

Тому задача даної роботи полягає в отриманні лігатури з великою кількістю часток інтерметалідів титану нетрадиційним способом, а також в дослідженні її структури, фазового і хімічного складу.

Методика проведення експериментів

Лігатуру готували за наступною схемою: В індукційній печі ВЧГ4-10/0,44 розмістили 1 кг алюмінію А0. Після розплавлення алюмінію при температурі 900 °С у розплав додали 0,03 кг стружки титану. Після повного розплавлення стружки залили контрольну пробу лігатури AlTi3, а потім додали в піч 0,06 кг карбаміду. Після цього розплав розлили по виливницям та отримали прутки лігатури AlTi3NC діаметром 12 мм.

З отриманих прутків були виготовлені зразки для дослідження лігатури на мікроструктуру, фазовий та хімічний склад.

Мікроструктуру лігатури AlTi3NC та її фазовий склад досліджували на растровому електронному мікроскопі Selmi РЭМ-106И з системою локального мікрорентгеноспектрального аналізу (ЛРСА). Дослідження фазового складу лігатури проводили за допомогою рентгенівських дифрактометрів ДРОН-4 та ДРОН-УМ1.

Хімічний склад отриманої лігатури досліджували методом емісійного спектрального аналізу за допомогою фотоелектричної системи МФС-8, методами хвильової дисперсії та енергодисперсійного аналізу за допомогою растрового електронного мікроскопу РЕММА-101А з мікроаналізатором.

Результати досліджень

Хімічний склад лігатури AlTi3NC у перерахунку на масові відсотки представлений в табл. 1.

Таблиця 1. Хімічний склад лігатури AlTi3NC

Масовий вміст елементів, %										
Al	Mg	Si	Mn	Cu	Ti	Fe	Zn	Ni	N	C
основа	-	0,33	0,02	0,02	2,70	0,46	0,06	0,01	0,61	0,13

Спектри лігатури AlTi3NC представлені на рис. 1, 2. Структури - на рис. 3, 4.

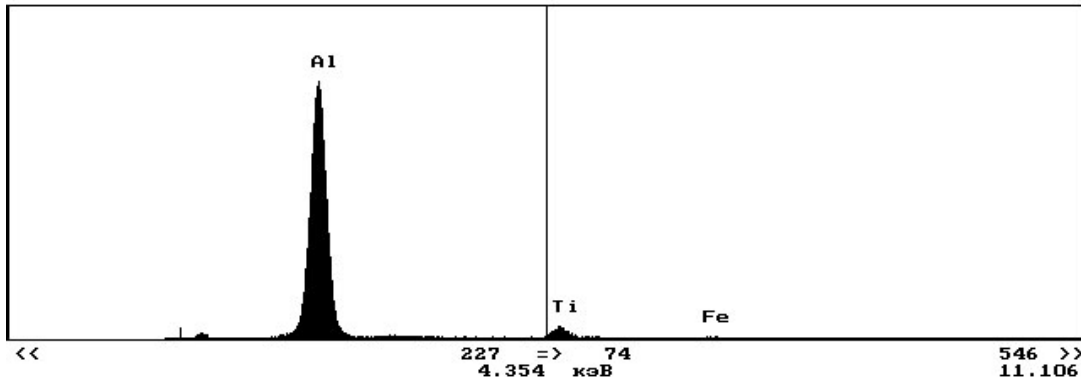

Рис.1 Енергодисперсійний спектр лігатури AlTi3NC

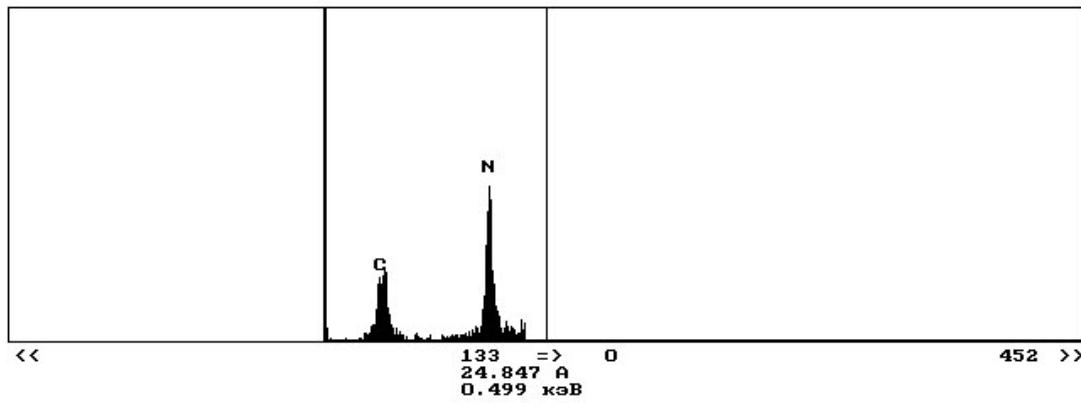

Рис.2 Хвильовий дисперсійний спектр лігатури AlTi3NC

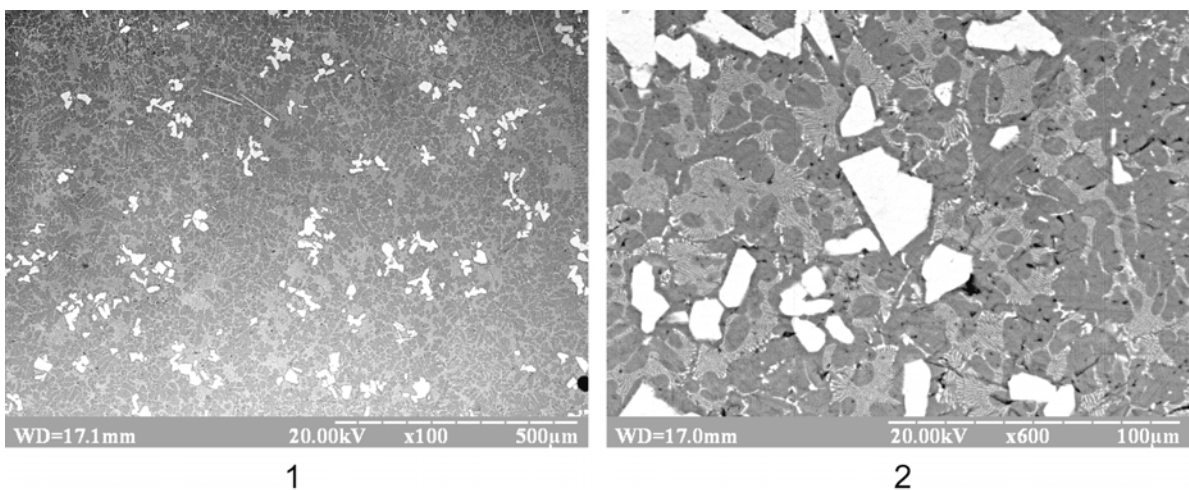

Рис.3 Мікроструктура лігатури AlTi3NC: 1 – x100, 2 – x600

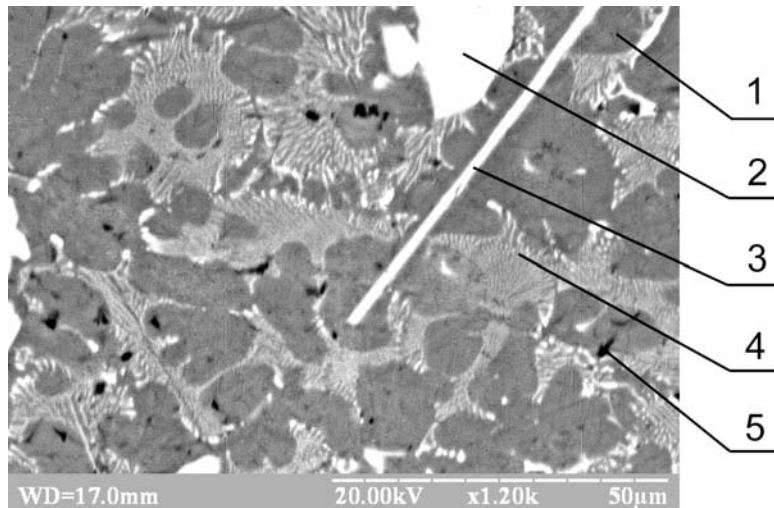

Рис.4 Мікроструктура лігатури AlTi3NC (x1200): 1 – α -Al твердий розчин; 2 – пластини Al_3Ti ; 3 – голки AlTi; 4 – евтектика (Al)+(Al₃Fe); 5 – пора

Локальним мікрорентгеноспектральним аналізом встановлено хімічний склад кожної із фаз. Так, α -твердий розчин алюмінію складається з 98,23 % Al, 0,95 % Ti, 0,44 % Si, 0,35 % Mg, 0,03 % Cu, пластини алюмінату титану Al_3Ti - з 71,99 % Al, 26,47 % Ti, 0,95 % Si, 0,27 % Cu, 0,22 % Mg, 0,10 % Fe, голки алюмінату титану AlTi – з 49,85 % Al, 49,29 % Ti, 0,48 % Si, 0,28 % Fe, 0,11 % Mg), евтектика (Al)+(Al₃Fe) – з 84,36 % Al, 14,31 % Fe, 0,72 % Si, 0,43 % Mg, 0,18 % Ti.

На рис. 5.5 представлена дифрактограма лігатури AlTi3NC, знята за допомогою дифрактометра ДРОН-4.

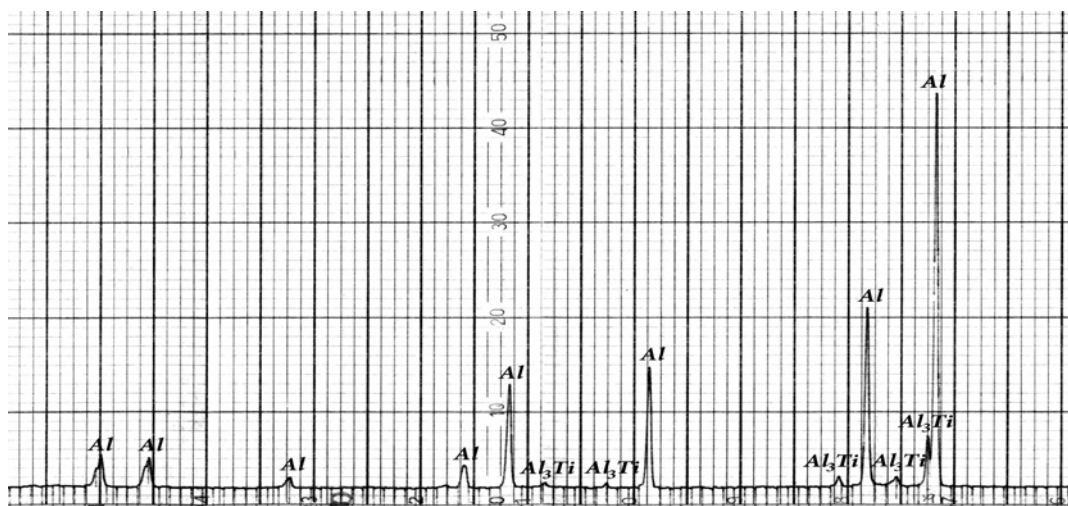

Рис.5 Дифрактограма лігатури AlTi3NC ($2^\circ/\text{хв.}$, $\lambda\text{CuK}\alpha$)

Як видно із наведеної дифрактограми, окрім фази чистого алюмінію, чітко видна фаза Al_3Ti .

У результаті досліджень зразка лігатури на дифрактометрі ДРОН-УМ1 додатково були виявлені сліди оксидів титану TiO_2 та TiO . Інших можливих фаз нітридів і карбідів не виявлено, можливо через недостатню чутливість приладів. Параметр решітки лігатури дорівнює $4,051 \text{ \AA}$.

Висновки

Проведені дослідження свідчать про те, що отримана за допомогою карбаміду лігатура $AlTi_3NC$ має у своїй структурі велику кількість дрібнодисперсних фаз інтерметалідів титану „правильної”, з точки зору формоутворення, форми. Дані інтерметаліди, при додаванні в алюмінієвий розплав лігатури $AlTi_3NC$, повинні виконувати функцію додаткових центрів кристалізації, подрібнювати зерно і підвищувати механічні властивості сплавів.

Наступні дослідження по даній темі необхідно провести в напрямку дослідження впливу отриманої лігатури на структуру і властивості алюмінію.

Литература

1. Бродова И. Г. Взаимосвязь структуры и модифицирующей способности Al-Ti и Al-Zr лигатур при получении отливок из высокопрочных силуминов / И. Г. Бродова, Д. В. Башлыков, Т. И. Яблонских [и др.] // Литейное производство. – 1999. – № 1. – С. 23 – 25.
2. Михаленков К. В. Новые аспекты в применении нитрида титана для упрочнения алюминиевых сплавов / К. В. Михаленков, В. Г. Могилатенко, В. Райф // Процессы литья. – 1997. – № 1. – С. 41 – 49.
3. Михаленков К. В. К вопросу об усвояемости тугоплавких соединений жидкими алюминиевыми сплавами / К. В. Михаленков, Д. Ф. Чернега, В. Г. Могилатенко [и др.] // Процессы литья. – 1996. – № 1. – С. 3 – 10.
4. Колмаков А. И. Исследование возможности введения ультрадисперсных частиц окиси алюминия в алюминий и его расплавы / А. И. Колмаков, В. И. Силаева, Т. В. Соловьева [и др.] // Применение ультразвука в промышленности: Республиканский научно-технический сборник. – М.: Машиностроение, 1972. – С. 72 – 76.
5. Гаврилин И. В. Новые модификаторы для алюминиевых сплавов / И. В. Гаврилин, В. М. Баландин // Литейное производство. – 1993. – № 10. – С. 16 – 17.
6. Коровина Т. А. Применение лигатуры Al-Ti-V для стабилизации механических свойств алюминиевых литейных сплавов / Т. А. Коровина, Г. К. Щербакова, О. Н. Семенова [и др.] // Литейное производство. – 1993. – № 1. – С. 8 – 9.
7. Ливанов В. А. Непрерывное литье алюминиевых сплавов / В. А. Ливанов, Р. М. Габидуллин, В. С. Шипилов. – М.: Металлургия, 1977. – 168 с.
8. Чернега Д. Ф. Свойства вторичных алюминиевых сплавов, модифицированных нитридом титана / Д. Ф. Чернега, З. Бондарек, К. В. Михаленков [и др.] // Литейное производство. – 1991. – № 3. – С. 6 – 7.

9. Гзовский К. Ю. Микролегирование алюминиевых сплавов Al-Ti-C-лигатурой / К. Ю. Гзовский, О. М. Бялик, Л. В. Голуб [и др.] // Литейное производство. – 2001. – № 4. – С. 15 – 17.
10. Михаленков К. В. Модифицирование алюминия титаном, цирконием и лигатурами AlTiB и AlTiC / К. В. Михаленков, Д. Ф. Чернега // Литейное производство. – 2001. – № 4. – С. 17 – 20.
11. Овсянников Б. В. Влияние модифицирования лигатурой TiCAI на свойства слитков и плит сплава В95пч / Б. В. Овсянников // Цветные металлы. – 2003. – № 10. – С. 85 – 88.
12. Могилатенко В. Г. Азотопроницаемость, коэффициент диффузии и растворимость азота в жидком алюминии и сплавах Al-Si / В. Г. Могилатенко // Процессы литья. – 1997. – № 3. – С. 24 – 33.
13. Стеценко В. Ю. О механизме модифицирования силуминов / В. Ю. Стеценко // Металлургия машиностроения. – 2008. – № 1. – С. 20 – 23.
14. Михаленков К. В. Некоторые вопросы получения литых дисперсноупрочненных и композиционных материалов / К. В. Михаленков, В. Г. Могилатенко // Процессы литья. – 1997. – № 4. – С. 51 – 53.
15. Рибак В. М. Технологія рафінування ливарних алюмінієвих сплавів / В. М. Рибак, Д. Ф. Чернега // Наукові вісті НТУУ „КПІ”. – 2009. – № 6. – С. 111 – 115.